

GUÐNI TH. JÓHANNESSON

HVERS VEGNA UNNUM VIÐ ÞORSKASTRÍÐIN?

Nú myndi Nelson flotaforingi snúa sér við í gróf sinni, kvörtuðu bresku togarakarlarnir þegar þeir hneyksluðust á frammistöðu breska flotans á Íslandsmiðum.

Um þessar mundir eru merk tímamót í þjóðarsögunni. Þriðjudaginn 1. júní 1976 hittust fulltrúar íslenskra og breskra stjórnvalda í Osló og sömdu um lok síðasta þorskastríðsins á Íslandsmiðum. Anthony Crosland, utanríkisráðherra Bretlands, sagði þá við starfsbræður sína héðan, Einar Ágústsson utanríkisráðherra og Matthías Bjarnason sjávarútvegsráðherra, að þeir héldu heim sem hetjur en hann yrði að mæta togarajöxlum sem spyrdi fox-illir hvers vegna flotaveldið forna þyrfti að lúffa fyrir vopnlausri smáþjóð.

Það er stóra spurningin. Áður en svara er leitað má spyrja hvers vegna Bretar streittust sífellt á móti í stað þess að sætta sig við orðinn hlut. Í grófum dráttum er hægt að benda á fimm meginþætti:

Þrýstingur í hafnarborgunum Hull, Grimsby og Fleetwood á Englandi og Aberdeen í Skotlandi skipti máli. Þingmenn þessara staða vildu nær alltaf að hvergi yrði hvíkað og útgerðarmenn höfðu sterk ítök, einkum í Íhaldsflokknum sem var við völd í öllum þorskastríðunum nema því síðasta.

Fordæmi hafði sitt að segja. Talið var að ef gefið væri eftir á Íslandsmiðum myndi víglínan líka bresta annars staðar. Þessi ótti hafði sömu áhrif annars staðar. Hvergi mætti hvíka, betra væri að berjast gegn öllum breytingum.

Sú afstaða tengist þriðja útskýringarþættinum sem kalla má lögfestu. Breskir ráðamenn töldu sig alltaf hafa lögin á sínu bandi. Á

níttjándu öld og fram á þá næstu réðu Bretar lögum og lofum á höfum úti. Bretafríður ríkti þar, Pax Britannica, og þriggja milna landhelgi festist í sessi. Allt of lengi reyndu valdhafar í Lundúnum að halda í þá meginreglu og ekki aðeins vegna fiskveiða heldur vildu þeir verja þann rétt að herskip mættu sigla frjáls um úthöfin og upp að ströndum annarra ríkja, um þröng sund ef því var að skipta.

Virðing tengist þessari ástæðu. Bretland var hernaðar- og flotaveldi frá fornu fari. Verja þurfti orðstír á Íslandsmiðum. Þegar breskir togarasjómenn kvörtuðu undan því í þorskastríðum að kapteinar á freigátum hennar hátignar stæðu sig ekki nógu vel í átökum við liðsmenn Landhelgisgæslunnar sögðu þeir gjarnan að nú myndi Nelson flotaforingi snúa sér við í gróf sinni.

Loks bjuggu Bretar einmitt yfir þeim mætti sem hægt var að beita. Þeir höfðu flota og til hvers var hann ef það mætti ekki senda hann á vettvang þegar sótt var að breskum þegnum á „hinu frjálsa hafi“? Þannig var gjarnan hugsað ytra.

Með þessum hætti verða útskýringarþættirnir fimm talsins og þegar ég skrifaði um þessi mál á ensku tókst mér að tala um „þéin“ fimm: pressure, precedence, principle, prestige og power þrýsting, fordæmi, lögfestu, orðstír og vald.

Fyrir á tíð hefðu þessi rök til þess að standa fast á sínu dugað Bretum til að hafa sitt fram. En sú varð ekki raunin í þorskastríðunum. Þeir urðu að láta undan síga vegna þess að tímarnir

voru breyttir, við Íslendingar höfðum vind í seglin. Enn er flókin saga einfölduð til hægðarauka en hér eru þeir meginþættir sem reðu því að við áttum í fullu tré við andstæðinga okkar og eflumst við hverja raun:

Ofveiði. Engum gat dulist að óheft sókn á Íslandsmiðum myndi leiða til hruns fiskistofna. Þegar þorskastríð áttunda áratugarins voru háð var skammt liðið frá því að Íslendingar, Norðmenn og Sovétmenn höfðu nær gerytt norsk-íslenska síldarstofninum. Víðin voru til að varast þau.

Tortryggni. „Við semjum ekki við Breta, við sigrum þá.“ Við upphaf fyrsta þorskastríðsins flutti Magnús Kjartansson, einn leiðtoga Alþýðubandalagsins, þessa herhvót á fjöldafundi í Reykjavík. Bretar fundu ætíð fyrir því að þeir sem harðast vildu ganga fram á Íslandi vildu helst ekki semja um eitt eða neitt. Þeir sem áttuðu sig á því að á alþjóðavettvangi þarf í það minnsta að hlusta á sjónarmið annarra voru gjarnan sakaðir um að bregðast íslensk-um málstað.

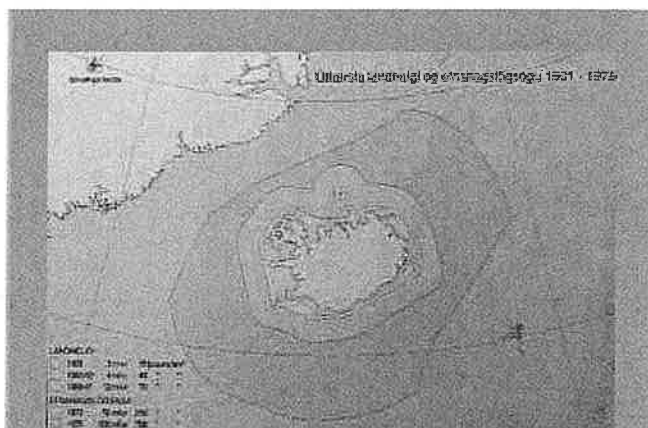
Hagsmunir. Fiskveiðar skiptu sköpum á Íslandi en voru örtilill þáttur þjóðarframleiðslunnar ytra. Staðfesta Íslendinga var þess vegna mun meiri. Þorskastríðin voru mál málanna hér en um svo margt annað var að hugsa í Bretlandi.

Samúð. Viða um heim höfðu bæði valdhafar og almenningur samúð með „litla Íslandi“ sem ætti í baráttu við flotaveldi og vígdreka þess. Íslendingar höfðu yfirleitt betur í „orðastriðinu“ eins og Helgi Ágústsson sendiherra kallaði áróðursbaráttuna.

Kalt stríð. Hernaðarmikilvægi Íslands var ómetanlegt. Vonlaust var fyrir Breta að beita öllu afli gegn bandalagsþjóð í NATO sem var miðja vegu milli austurs og vesturs á Atlantshafi, dýrmætur hlekkur í GIUK-varnardeðjunni (Greenland-Iceland-United Kingdom). Íslenskir valdhafar vissu af stöðu mála og Bretar sömuleiðis.

Hafréttur. Við Íslendingar hefðum aldrei haft okkar fram ef alþjóðalög hefðu ekki þróast okkur í vil. Okkur hefur hætt til að horfa ógn framhjá þróun hafréttar en ýkja aðeins um leið áhrif okkar á hann. Vissulega voru þau þó nokkur. Íslendingar lögðu til að laganefnd Sameinuðu þjóðanna tæki hafréttarmál til umfjöllunar skömmu eftir seinni heimsstyrjöld og Íslendingar voru fyrstir til að færa ut í 12, 50 og 200 mílur á Norður-Atlantshafi. Þetta eru þó aðeins stöku stiklur í stærri sögu. Hafréttarráðstefna hafði verið haldin fyrir stríð og sá þráður hefði alltaf verið tekinn upp aftur. Hér voru sett **landgrunnslög** árið 1948. Þar var kveðið á um rétt Íslands til auðlinda umhverfis landið en þetta var ekki einstakt skref. Þremur árum fyrr höfðu bandarísk stjórnvöld rutt brautina og um svipað leyti lýsti mörg ríki Rómönsku-Ameríku yfir einhvers konar tilkalli til 200 mílna lögsögu. Og þegar við færðum lögsöguna úr þremur mílum í fjórum og lokuðum flóum og fjórðum nutum við forystu Norðmanna í þeim efnum. Þegar ákveðið var hér að færa ut í 200 mílur lá ljóst fyrir að Bandaríkjamenn og Kanadamenn myndu senn eigna sér þannig lögsögu og margir fleiri, meira að segja Efnahagsbandalag Evrópu með Bretland innanborðs. Í því ljósi verður skammsýni Breta í þeim átökum alveg skelfileg.

Klippurnar. Loks var vígstaðan á miðunum okkur hagstæð. Freigátur voru ekki gerðar til að sinna fiskverndarstörfum í norðurhöfum og forsvarsmönnum breska sjóhersins var ætíð meinilla við þann atbeina allan. Í fyrsta þorskastríðinu 1958-1961 gátu Bretar komist upp með að veiða í hölfum undir herskipavernd en slík útgerð gat aldrei gengið til lengdar. Í átökum áttunda áratugarins breyttu togviraklippurnar stöðunni algerlega. Unnt var að hindra veiðar með því einu að vera á vettvangi og sigla svo upp að togurum með klippurnar úti og skera á togvira. Illmögulegt var að verjast atlöguð varðskipanna nema með því að láta hart mæta hörðu og stefna mannslífum í voða. Skipherrar og aðrir liðsmenn Landhelgisgæslunnar eiga því hrós skilið fyrir sinn

Árið 1958 var lögsagan svo færð út í 12 mílur og þá svoruð Bretar með því að senda herskip á miðin. Þremur árum síðar féllust þeir á orðinn hlut en sömdu við þáverandi ríkisstjórn Sjálfstæðisflokks og Alþýðuflokks að kæmi til frekari ágreinings um útfærslu mætti skjóta honum til Alþjóðadómstólsins í Haag. Sams konar samningur var gerður við Vestur-Pýskaland. Árið 1971 komst ríkisstjórn Framsóknarflokks, Alþýðubandalags og Samtaka frjálslyndra og vinstri manna til valda og færði lögsöguna ári síðar einhliða út í 50 mílur. Kröfum um málskot til dómstólsins var hafnað og um síðir ósluðu freigátur aftur á Íslandsmið auk öflugra dráttarbata. Kom þá til árekstra á miðunum og varðskipamaður lést, fékk raflost þegar hann var að gera við skemmdir og alda reið yfir borðstökk. Haustið 1973 var samið um tveggja ára stundarfrið við Breta og tveimur árum síðar var samið á svipuðum notum við Vestur-Þjóðverja. Í millitiðinni hafði Alþjóðadómstóllinn kveðið upp dóm, Bretum og Vestur-Þjóðverjum í hag, en það breyttu engu.

Þá var aðeins lokaskrefið eftir. Í kosningum 1971 höfðu Sjálfstæðismenn verið varkárir og hikandi í landhelgismálum, vildu virða samningana við Breta og Vestur-Þjóðverja og biða byrjar frekar en að gripa til einhliða aðgerða. Í allri sögu landhelgismálsins var varkarni hins vegar einatt líti við lydduskap. Í kosningunum 1974 tóku Sjálfstæðismenn því kvæði sínu í kross og kröfðust einhliða útfærslu í 200 mílur við fyrstu hemugleika. Geir Hallgrímsson varð forsætisráðherra í stjórn með Framsóknarflokki og Haustið 1975 var lögsagan færð út í 200 mílur. Enn brugðust Bretar við með flotavernd og við tóku æsileg átök á miðunum. Mesta mildi var að mannskaði varð ekki eftir hörðustu ásíglingar freigátanna.

Samkvæmt samkomulaginu í júní 1976 fengu breskir togarar að vera við veiðar til 1. desember en hurfu þá á braut. Úr stjórnstöð Landhelgisgæslunnar við Seljavegin í Reykjavík var sögulegt skeyti sent til allra varðskipa á sjó: „Um leið og þessu 560 ára tímabili virðist nú lokið þá þökkum við ykkur öllum ánægjulega samvinnu á tímabilinu og segjum góða nótt.“ Vestur-pýskir togarar máttu vera á Íslandsmiðum fram til 1977 og nokkrir Belgar sömuleiðis fram á þessa öld.

þátt í þorskastríðunum.

Rétt eins og með „þein“ fimm hefur mér tekist að láta hina íslensku þætti sem útskýra aðgerðir og afstöðu í landhelgismálinu, sjó samtals, hefjast á sama bókstaf. Ofveiði, tortryggni, hagsmunir, samúð, kalt stríð, hafréttur og klippur verða þá conservation, cynicism, commitment, compassion, cold war, code of law og cutters. Þá má í framhaldi segja í halfkæringi að við höfum unnið Breta 7-5 og má þá um leið rífa upp að í júní 2026 er áratugur frá fræknum 2-1 sigri okkar á þeim á Evrópumótinu í knattspyrnu karla. Á forsetastóli nýtti ég hvert tækifæri til að minna breska

Halldór B. Neltett hampar togaraviraklippunum skæðu sem voru um borð í togaranum Baldri sem þjónaði Gæslunni í 200 sjómílna stríðinu.
Ljósm. Jón Pall Ásgeirsson

Herskipið Mermaid skellir sér utan í Baldur.

VALD HINNA VEIKU

Þorskastríðin eru fyrirtaks dæmi um takmörk hervalds í milliríkjadeilum. Stjórn málafræðingarnir Sverrir Steinson og Baldur Þórhallsson hafa rakið það í rannsóknnum sínum og úti í heimi er stundum minnst á þessi átök í þessu samhengi. Snemma árs 1976 var James Callaghan utanríkisráðherra Breta og fáraðist yfir því við Henry Kissinger, hinn bandaríska starfsbróður sinn, að Íslendingar skákuðu í skjóli þess að vera svo fáir og smáir og nýttu sér hernaðarmikilvægi Íslands auk þess í hörgul. Kissinger kunni stjórnmálasögu nítjándu aldar öðrum betur og vitnaði í þýska jarnkanslarann Bismarck sem hafði sagt að stundum gætu smáiríki einmitt haft sitt fram vegna þess að völdugri ríki myndu sæta ámæli fyrir að beita valdi sínu. Bandaríkjamenn þurftu reyndar nær aldrei að minna Breta á þessa stöðu mála og vildu helsti ekki taka afstöðu í átökum tveggja vana- og bandalagsríkja í Atlantshafsbandalaginu.

viðmælendur á þessar lyktir.

Eigi sagan öll að verða sögð verður hún samt flóknaari, ekki í sama stíl og lýsing á kappleik þar sem við höldum með einum og finnum öðrum allt til foráttu. Satt er að varðskipsmenn stóðu í ströngu en stundum voru skipherrar full kappsamir á miðunum þegar skynsamlegra hefði verið að hafa hægt um sig og sjá hvort hagstæðar málamiðlanir gætu náðst í landi. Að sama skapi megum við ekki gleyma því að öllum þorskastríðunum lauk með einhvers konar samningum. Að vísu var samkomulagið sem gert var í Osló fyrir hálfri öld og við minnumst nú aðeins til málamynda. En Bretar voru sæmilega sáttir með lyktir hinna þorskastríðanna, 1961 og 1973. Þar segir það líka sína sögu að Lúðvík Jósepsson, leiðtogi Alþýðubandalagsins í landhelgismálum og skeleggastur allra stjórnmálamanna á þeim vettvangi, fordæmdi það makk og þau svik sem þá voru framin að hans mati. Gleymum því ekki heldur að þjóðréttarfræðingurinn Hans G. Andersen, forystumaður okkar á sviði hafréttarmála í allri þessari sögu, vildi alltaf ganga lengra í samkomulagsátt en stjórnmálamenn treystu sér til, oftast en ekki hræddir við almenningssálitið.

Frá þessu öllu greinir nánar í ritum mínum um landhelgismálið, meðal annars verki um útfærsluna í 50 mílur sem kemur út síðar á þessu ári og ber heitið Vald hinna veiku. Saga landhelgismálsins, 1971–1974. Ritun við næsta bindi er hafin og þar verður sjónum beint að útfærslunni í 200 mílur. Tillögur að heiti á þeirri bók eru vel þegnar!

Bretarnir horfa svekktir á eftir trollinu sem búið er að klippa aftan úr togaranum.